

Sturm László

A bordal mint embertan

Csokonai Vitéz Mihály:
Miért ne innánk?

*„Igyunk, barátim! a komor
Bú lángja nem csatázik,
Ha mádi borral a gyomor,
A kis pokol megázik.
Igyál! ne, e szőlőgerezd
Levével öblödet fereszd.
Vígadj, öcsém! maholnap
Zsákjába dughat a pap.*

*Mi gondod a továbbira,
S világotat hogy éled?
Tekints csak e jó mádira,
Szíved, tudom, megéled,
Más hadd gyötörje a fejét,
Töltvén bolond esztendejét;
Éljünk rövid napunkkal,
Mulatva víg igyunkkal.*

*A Bakhus úr pincéjibe
Magam leszek vezértek:
Nunc est bibendum! ennyibe
Horáccal egyetértek.
Igyunk! Eb, aki nem barát!
Tegyünk le minden maskarát,
Most rajta!, poculatim
Igyunk, vidor barátim!”*

■ A *Miért ne innánk?* Csokonai egyik korai, de igen népszerűvé vált bordala. Megírására nyilván a kollégiumi társasélet ösztönözte. Először a *Diétai Magyar Múzsában* jelent meg. Keletkezési ideje vitatott. A kritikai kiadás így dönti el a kérdést: „... nem kell a mádi-t említő végleges szöveg alapján arra gondolnunk, hogy a Hegyalján, Sárospatakon dolgozta át versét Csokonai. Szerintünk az

átdolgozás közvetlenül a *Diétai Magyar Múzsában* való kiadás előtt történhetett, amikor észrevette, hogy Pozsonyban a csatári borok emlegetése nem találhat olyan visszhangra, mint otthon Debrecenben, s ugyanitt érezhette indokát annak is, hogy a vers eredeti klérusfricskázó célzásain tompítson. [...] Az első változat 1792-nél valamivel későbbi lehet: 1793-ban keletkezhetett (időmértékes formája is emellett szól), a végleges szöveg pedig 1796-ban.”¹

Két nagyobb eltérés van az első és a végső változat között. Az előbbiben a középső versszak harmadik sora így hangzik: „Tekints csak e csatárira”. A harmadik versszak hatodik versszaka pedig így: „Legyen veres kámzsás barát” (ehelyett áll majd: „Tegyünk le minden maskarát”). A változtatások praktikus okaira irányítja a kritikai kiadás jegyzete a figyelmet. Viszont egyértelműen jobb a végső változat, ezért nyilván esztétikai okok is közrejátszottak az átírásban. A „csatázik” és a „csatári” zavaró lehet egymás közelében egy ilyen rövid költeményben. A bor éppen hogy lenyugtatja a csatázó bűt, ezért a bor „csatári” neve visszasan hangzana itt, bár annak is meg lehetne az érdekessége. Hasonlóan bonyolíthatja meg a vers világképében elsőrangú fontossággal bíró barátság képzetkörét a szerzetes értelmében alkalmazott barát szó. Ráadásul a gúnyos vallási utalás ellene mondana a mű lehetséges vallásos jellegű jelentésrétegének.

Miért mondhatjuk mindenképp érett alkotásnak – akár remekműnek is – ezt a rövid, látszólag hevenyészett, idegen nyelvi betéteket görgető („Nunc est bibendum”: most kell inni; „poculatim”: poharanként, poharazva), nem kis részben idézetekből-utalásokból építkező költeményt (a kritikai kiadás szerint Horatius mellett joggal merül föl Catullus, a vágáns költészet, Kazinczy *Boldog bolondoskodás* című bordalának a hatása, az „Eb, aki nem barát” fordulat pedig Dugonics *Etelkájából* származik), amely a műfaj – a bordal – sablonjait ugyancsak híven követi? Görömbei András bevezető elemzésében szinte

minden vitapontot érint, és a pálya ívében is elhelyezi a művet: „A futtában készült alkalmi rigmusok [...] átmenetet jelentenek a bordalokhoz, a *Felvidulás* és a *Szabadság* pedig címükben is egy-egy lényeges motívumot jeleznek az első igazi Csokonai bordal, a *Miért ne innánk* szomszédságában. Horatius ihletése érzik a vers indításán (barátokhoz fordulás, vö.: Hor. I. 37.), de ez szuverén Csokonai darab. A borozásra biztató dal a »komor bú lángja« ellen keresi a mádi borban a menedéket, a »rövid napunk« emlegetése pedig a halál ellen is kiterjeszti a mondanivalót. A költemény magával ragadó, lelkesen invitáló, a Horatiusénál sokkal elevebb. A kollégiumi diákközösséghez fordulása nyilvánvaló: a megszólítás mellett erre utal Bacchus emlegetése, s még inkább a »Nunc est bibendum! ennyibe / Horáccal egyetértek« szerű fordulatok, valamint a népies közvetlenség. Mind ezt a hármas verselés (jambikus, rímes, magyaros) fogja egységgé, elragadó zenéjüvé. Sőt a jókedv-vágy azt is sugallja, hogy a vidámság a lélek maskara nélküli állapota. Az ars poetica-jellegű *A vidám természetű poéta*, illetve *Az én poézisom természete* érzés- és gondolatvilágának forrásvidéke ez.”²

A könnyed készséggel megírt darab remekbe fordulását vizsgálva itt is azt a jelenséget figyelhetjük meg, amelyre a szakirodalom rendszeresen felhívja a figyelmet: az alkalmi jelleg csak kiindulópont, csak az egyik funkciója a versnek. Alkalmiság és magas irodalmi igény ötvöződik: „Az alkalmi költészet egyébként távolról sem jelentett egynemű költői megszólalást. Csokonai számára pedig már csupán azért sem, mert ő számos esetben képes volt arra, hogy határozott és reflektált módon kitágítsa az alkalmi költészet készen kapott kereteit, s poétikailag jóval összetettebb művet hozzon létre annál, mint amit a hagyomány fölkinált.”³ Bíró Ferenc értelmezi a jelenséget talán a legsokoldalúbban (kezdetben Pálóczy Horváth Ádámmal vetve egybe Csokonait): „Mindkettejük esetében olyan költőről van szó, akik műveikkel gyakran járultak hozzá az őket közvetlenül körülvevő közösségek szórakozásaihoz és ünnepeihez, de akik – ugyanakkor – a mindenkor olvasókra számítva is írtak, akik tehát biztosítani remélték a maguk számára a halhatatlanságot is. [...] Csokonai nem tartozik ugyan a XVIII. századvég kisköltőinek világához, de igen sok jel arról tanúskodik: ebből a világból vált ki. [...] Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy Csokonai költészetének alapvonásait egy-egy baráti társaság és az emberiség várákozása alakítja, hogy e költészet létrejöttének a tétje egy vidám diákkompanya harsogó nevetése és a költői öröklét. Ez a versírásra való késztetésnek két, egymástól olyannyira elütőnek

tetsző forrása, hogy természetesnek kell tekintenünk azt a »tarka-barka« jelleget, amellyel a legnyomatékosabban Horváth János jellemezte ezt a költészetet. [...] A felvillanó ötlet és a szívós tanulással megszerzett tudás együtt szerepel Csokonai poétai működésének és így értékrendjének legelőkelőbb tartományában. Rögtön meg kell azonban jegyezni, hogy e kétféle szerep, e szerepeket vállaló költői magatartás és a szerepek betöltésére való alkalmasság jól megkülönböztethető vonása ugyan a költőnek és az életműnek, de – éppen az életmű alakulása szempontjából – nem különíthetők el egymástól: egymásra hatva építik és alakítják ki a Csokonai-oeuvre jellegzetességeit. Így az elvárásoknak és a megbízatásoknak a mesterség fogásainak az ismeretében igen korán és igen magas szinten jártas poéta felel meg: ha az alkalmakat a költő emberi viszonyai is kínálják vagy kényszerítik, a költő, aki megszólal, soha nem alkalomszerűen szól, hanem beavatottként.”⁴

Úgy vélem, a *Miért ne innánk?* szintén ilyen, az alkalmiságot a beavatással ötvöző vers. A társak megszólítása, ivásra buzdítása, a bor vigasznak tekintése, a közös műveltséganyag megidézése, a közösség egységének hangsúlyozása a borköltészet hagyományához, így az alkalmiság rutinjához tartozik. Miközben azonban a – jó értelemben vett – sémák a ráismerés, az otthonosság érzését kelthették a közönségben, kirajzolódik mindemögött egy átgondolt világ- és emberkép, maga a beavatás. Vagy ahogy Féja Géza ragadja meg a jelenség lényegét: „Hátárértékké fejlesztette élményeit; fáradhatatlan és fogyhatatlan lírai habjai végső értékeket ringattak.”⁵

A vers több fordulata előjön más versekben, részben a keletkezése környékén, részben utána. Ezek egyrészt alátámasztják a mű keletkezéséről mondottakat, másrészt jelzik a költői és világségi elemek tartósságát (így közvetve: átgondoltságát). Illetve, harmadrészt, azon is elgondolkodhatunk a mű kapcsán, vajon tényleg minden remekmű összegzés-e.⁶

Többször állítja szembe Csokonai máshol is az ész reménytelenségét a szív eleveenségével: „Búk, bánatok! / Távozzatok / Előlem messze; / Hogy szívemet, / Víg kedvemet / Semmi ne epossze. / Fejemet nem töröm: / Jobb annál az öröm. / Kár hijába, / Bolondjába / Gyötreni szívemet” (*Felvidulás*); „Idvez légy, Liéus, jóltévő istenség! / Tetőled szívünkben fut a kedvetlenség, / Te a barátságot s örömet érleled [...] Bolond az, barátom, aki okos mindég! / Le kell a mord képet néha-néha tenni [...] Jer, legalább minden únalmat üzzünk el / Az új boron vidám beszélgetésünkkel!” (*Az ősz*). Az 1795-re datálható Kotzebue-fordítás, *A kétségbeesés* szintén idevág (egyben

jelzi, hogy a kritikai kiadásban felsorolt művek és alkotók korántsem merítik ki a számba vehető hatások sorát): „Hiú okossággal legfőbbnek csudálja – / Az ész – ó! e koldus kevélység szózatja / Dicsekedő hangját miképp harsogtatja! / Jaj néktek, bolondok, akik e bálványtok / Csalárd oltárára égő tömjényt hánytok; / Holott ez titeket éltetek folytába / Hurcolt a tévelygés vaklabyrinthjába: [...] A revelatio borzasztó világa / Szívetekenn egy új mérges sebet vága.” (Ugyanitt találunk példát a személyiség hagyományos hármas felosztására: „A test, elme, lélek haszonvehetetlen”).

Az eleve jó ember rousseau-i tanának legközismertebb megfogalmazása *Az estvében* lelhető fel: „Mert gonosz erkölccsel senki sem született.” A *Miért ne innánk?*-ban a „maskara” torzítja el az eredendő moralitást. („Csokonai úgy látja, hogy az ember a természettől fogva morális lény”).⁷

E világ végső elégtelensége szintén visszatérő meglátás (igaz, ez a búcsúztató versek kötelező sablonja is): „Vesszen hát magának e világi élet, / Noha ezt megvetni nem kevés ítélet. / De senki a szívét ehhez ne ragassza, / A halált vagy a más életet válassza.” (*Az életnek hasznát...*); „Az ember életét hogyha jól vizsgálod, / Hogy az csak bújdosás, könnyen feltalálod. / A világot mintegy nagy pusztának leled, / Mellyen minden ember csak vándorló veled” (*Az ember életét...*).

A szívnek mint emberinek és isteninek találkozási pontja mutat kiutat a „bujdosás”-ból: „Mindketten egy szívvel csak azon voltanak, / Hogy szüntelen az Úr útjában járjanak.” (*Vagyon egy olly tenger...*); „Ti, élet édesét lehellő leányok! / A szépség tüzénél olvasztott bálványok! / Kiket imád sok szív, áhítva reszketvén, / S fellobbant oltárán temjénétegetvén” (*A szépek szépe*); „Te pedig, Uram! szívünkbe, / Munkáid szemlélésünkbe / Egy mennyei hév örömet tölts” (*A mezei gyönyörűségről*); „A szívetek feloldó, / A gondtörő *Liéust* / Méltó danolni néked” (*Orgiák*). Nemcsak verseiben, hanem prózájában is számos rokon megjegyzést találunk. Például csurgói prédikációjában: „Édes Atyánk a Krisztus Jézusban, aki erőtlenség alá vetted az emberi nemzetet, adj olly állhatatos és mindent könnyen kiállható szívet, hogy ha nyomorúságok érdekelnek bennünket, el ne csüggedjünk, hanem tehozzád és ne másokhoz folyamodjunk. Adj továbbá a mi kezünkbe olyan kulcsot, mellyel bátran megnyithassuk a te lakóhelyedet, ahol nincs nyomorúság, nincs siralom és szomorúság, hanem vég nélkül való öröm. Ámen.” A szív – más szóval: a lélek – kiemelt, közvetítő szerepét a szeretet szerveként töltheti be: „Csak a lélek méltó a szeretetre, mert csak az tud visszaszeretni, s csak a méltó a szeretőre” (*Melyik a legjobb csók?*).

Az eszmény lélek és értelem egysége, amely úgy jöhet létre, hogy az elkülönülve kétségbeesést sugalló ész újra alárendeli magát a lélekből áradó szeretetnek. A *Konstancinápolyban*: „Emelkedj fel, lelkem! – előre képelem, / Mint kiált fel szóval egyet az értelem, / S azonnal a setét kárpitok ropognak: / A szívről az avult kérgék lepattognak; / Tárházát az áldott emberiség nyitja, / Édes fiainak sebeit gyógyítja; / A szeretet lelke a földet bételi, / S ember az embert ismét megöleli.” Ad-dig azonban a szív-lélek őrzi az ember reményét, az ész diktátumainak ellenére is. Az unalom, a bánat, a csüggedés azonban sokszor elnyomja, eltompítja a reményt és az örömet. A szív élesztése ezért visszatérő téma a költő verseiben. A szív, a lélek eredendő tudását eleveníti a bor mellett a szerelem (bár, mint *A szépek szépe* jelzi, a férfi itt is elvétheti az istenit a bálvány kedvéért), a szabadság (*A szabadság*), a természet (például: *A reggelről, A mezei gyönyörűségről*), a művészet (például: *A Pindus, Víg élet a Parnasszuson*), az álom (*Az álom*), a magány (*A Magánossághoz*), a társas mulatság (*A tél: „Csupán az örvendő fársáng víg zászlója / Lett az elcsüggedt szív jó vigasztalója”).*

A *Jegyzések és értekezések az anákreoni dalokra* szintén a lélek képességeihez köti a bordalok és más anakreoni-horatiusi könnyedebb szellemiségű versek filozófiáját: „Az Anákreon világában csak a jelenvaló szépet, jót, gyönyörűt keresi az emberi lélek, a fősvénységtől, nagy-ravágyástól, haszontalan aggodalmaktól üres lévén, érzi, hogy jó az élet, és a halált is csak úgy nézi, mint az öröme- nek és megelégedésnek utolsó pontját, mellyen meg kell nyugodni. Horatius is követte őtet ebbe; mert ő is a gyönyörűségek közzé mindég szép módjával béviszia halált, a koporsót, a másvilágot.” Mindez akár a *Miért ne innánk?* programadása lehetne öröm és halál ellenpólusaival, a lélek kiemelésével, Horatius többszöri idézésével. Birtoklás és lét szembeállítás pedig az elemzendő versben mint társadalmi világ és baráti közösség, maskarátlan élet ellentéte nyilvánul meg.

Az életfölfogás párhuzamaihoz bőven idézhetünk a *Miért ne innánk?* kifejezéseit előlegező vagy ismétlő saját verseket és fordításokat. Az emberi belsőre alkalmazott „öböl” megnevezés a sziklák alatti menedék megnevezéseként jön elő *A háborús zivatar* című Metastasio-fordításban. Az „öblödet fereszd”-hez hasonló képzet Maffei *Asztali dalában*: „A kancsókat forgatni, / Míg felázik a bél!” Az 1791-es *Míg nállatok itt múlatokban*: „Ártatlanul élesztgessük elbágyadott kedvünket, / Az öröme- nek balzsamába fereszük bé szívünket.” *Az igazság diadalma* egy sorba sűríti az elemzendő vers két emlé-

kezetes kifejezését: „Maskaráson tölti bolond esztendejét”. Rolli *Igyunk* című versének (1793-as?) fordításában együtt találjuk az ivásra biztató kezdetet, a társ megszólítását, Bacchus említését, a „borba ferdeni” kifejezést és a szeretettel szembekerülő „bolond”-ot. A *borital mellett* pedig újra beveti az élénk indulatot festő – a kritikai kiadás nyomán említettem: eredetileg Dugonicsra visszamenő, de mint ugyancsak onnan tudhatjuk, többek között Mátyási József egy versében is előforduló – káromkodást: „Igyatok, barátim! eb, aki nem iszik!”

A *Miért ne innánk?* a horatiusi hagyományt idéző meg- és felszólítással kezdődik. És abban is klasszikus mintákat követ, hogy a bort a bánat, végső soron a halálfélelem elleni vigasznak tekinti. Tudjuk, a bor szimbolikája átfogja szinte az egész létezést, ezért olyan ősi és gyakori témája az irodalomnak. Az állati lezüléstől a szentségig ível a jelentése (gondoljunk a bor és kenyér együttesére a kereszténységben, de akár Dionüszoszra). Közül pedig lehet gyógyszer (vigaszként szintén egyfajta lelki gyógyszernek láthatjuk), drága borként a gazdagság, a presztízis fitogtatása, továbbá az ország, a nép, a táj kifejezője, a barátság, a szerelem, vagyis a szoros emberi kapcsolatok serkentője (de felelőtlen vágyat ugyancsak kelthet, vagy garázdává tehet), mámort, ihletet adhat... Az adott versben a vigasz mellett még az ihlet, a barátság és a szentség merül föl a bor hatásaként. A barátság nyilvánvalóan, a másik kettő rejtettebben, akár vitathatóan.

Az első versszak tele van erőteljes képekkel (bizarrságuk, eredetiségük a manierizmust idézi, aminek jelenlétére Csokonai „stíluszintézisében” Julow Viktor hívta föl a figyelmet⁸). Legmeghökkenőbb és legeredetibb talán „a gyomor, a kis pokol” (különösen, hogy hangulatilag már előkészíti a „láng” és a „bú” – maga a „pokol” pedig a végső kérdések jelenlétére figyelmeztet), de a belső mint öböl, a pap zsákja mint a halál érzékeltetője (eredetéhez a kritikai kiadás jegyzetei adnak szempontokat), a csatázó „bú lángja” külön-külön is telitalálat, hát még így együtt. Közülük, a „láng” kivételével, mind sötét, zárt helyet jelent, érzékeltetve a bú, a félelem, a haláltudat szorongását. A „láng”, mint írtam, a pokolhoz is kapcsolódik, másrészt viszont a fény némi reményét nyújthatja (a „feresztés” pedig a tisztulás esélyét). A bor e nyomasztó emberi léthelyzetre kínál ellenszert.

Ellenszert: pár órás felejtést vagy igazi kiutat? Úgy vélem, Csokonai versében az utóbbira is van esély. A műben ugyanis kirajzolódik a hagyományos emberfölfogások egyike, a személyiség hármasságának felosztása. A másik hagyományos rendszerrel szemben, amely egy test-lélek kettősségre alapul, ez a test, a lélek és az ész hármassá-

gára. Általában az ész helyett szellemet mondanak, és sokaknál ez képviseli a legmagasabb szintet, az istenivel érintkezőt. Csokonainál azonban a szellem helyett a ráció, az ész szerepel, viszont a szív (ezt vehetjük a lélek megfelelőjének) nem pusztán érzelmet vagy ösztönt jelent, inkább intuíciót, ráción túlnyúló érzékenységet (nyilván nem függetlenül a szentimentalizmus érzékenység-kultuszától, de a szív eredeti – nálunk például Gyöngyösi Istvánnál szembeötlő – szimbolikájától sem). Hiszen csak így tudjuk követni a versben az egyes személyiségrészek halálhoz való viszonyát. Az egész első versszak a test pusztulásáról szól. A testi létezés tehát kilátástalan. Adhat-e erre gyógyírt az ész? A felelet: „Más hadd gyötörje a fejét, / Töltvén bolond esztendejét”. Vagyis bolondság, hiábavaló az észben reménykedni a halállal szemben. A ráció csak az elmúlás rideg törvényeit, vagyis a reménytelenséget képes tudatosítani. A logika csupán a pusztulás szükségszerűségét bizonyítja, hiszen nem láthat túl az emberi horizont rendjén. A „szív” szóval kifejezett személyiségrész viszont képes fölfogni az ésen túli reményt: „Tekints csak e jó mádira, / Szíved, tudom, megéled.” A szív valamiféle közvetlen kapcsolatban van az isteni, magasabb értelemmel, ha ezt nem is lehet átlátni, racionalizálni, de meg lehet sejteni, át lehet érezni. A szív érzékenységét, eredeti tudásunkat ugyan eltompítja a „maskarás”, hazug, a testi és a racionális létezésbe ragadt világ, de olykor még így is fölélezhető a megérezés, az intuíció, az evidens bizonyosság: az ember sorsa nem a pusztulás, a világot isteni, értelmes, szerető rend irányítja. A szív élesztésének eszköze itt a bor, amely így a transzcendens bizonyosság eszköze lesz. (Láttuk, más verseiben ezt a szerepet a természet, a szerelem és egyebek is betölthetik.) Csokonai tehát nem rövid felejtést, mámoros káprázatot talál vigaszként, hanem egy át gondolt antropológiából következő távlatos reményt.

Mindez ilyen rövid szöveg alapján belemagyarázásnak tűnhet. Ezért hoztam a fentebbiekben számos hasonszellemű idézetet a költőtől. Természetesen a pálya során más hangsúlyok szintén fölmerültek. Azt is láttuk, hogy az észellenesség nem a ráció elvetését jelenti nála, hanem csupán a magasabb intuíció ellen forduló, önmagába záruló „felvilágosodott” ész veti el. Ám hogy ez a fentebb leírt világlátás alapvető a számára, bizonyítja, hogy nagy, bölcséleti összefoglalásában, a *Halotti versekben* szintén ezt a gondolatmenetet alkalmazza élete végén. Mi valószínűsíti, már-már bizonyítja eszerint a halhatatlanságot? Az emberiség egyetemes intuíciója. Minden népnél kialakult, egymástól függetlenül az isteni rend és a halhatatlanság hite – az egész emberiség csak nem tévedhet. Ezt

az egyetemes tudást pedig a lélek (a szív) közvetíti. Egy szemelvénygyűjtemény a *Halotti versek*ből jól érzékeltetheti a lényeket: „Ó, édes érzési az örök lételnek, / Mellyek vigasztalnak, s erőmbe nevelnek, / A halhatatlanság kezdeti már ezek [...] Te csuda valóság, belém szállott lélek! / Te igazgatója e pormakhinának, / Teremtett istene e kis planétának, / Szállj magadba, nézd meg öntermészeted: / Meríts erőt abból, s fejtsd meg lételedet. [...] Ha az embernek dolgait vizsgálom, / Azt a jó, bölcs, igaz Istent nem találok, / Kit a természet világában leltem / S ki előtt olly megtölt szívvel térdepeltem [...] Érzem, hogy lelkeimnek tehetségi nagyok, / Hogy én a fő lélek helytartója vagyok, / Hogy már e földön is több vagyok baromnál, / S tán messzi reményem több csupa álomnál. / Érzem, hogy ha itten bétöltöm helyemet, / Édes ráeszmélés fogja fel lelkeket [...] Mégis mindeniknek szívében van egy pecsét, / Mellyjegyzí és őrzi az emberség becsét [...] Én ugyan állítani nagyon merészelem, / Hogy régibb út a hit, mintsem az értelem, / S hogy minden nép elébb lett teológussá, / Mint kétkedővé vagy filozófussá”.

A bölcs, a zseni, a poéta az, aki tartósan, illetve legmélyebben lát bele ebbe a csak intuícióval megközelíthető rendbe. A *Magánosság*hoz sokat idézett versszaka szerint: „Te szülőd a virtust, csupán te tetted / Naggyá az ollyan bölcsüket, / Kiknek határtalanra terjegetted / Testekbe kisdéd lelkeket. / Tebenned úgy csap a poéta szíjjel, / Mint a sebes villám setétes éjjel; / Midőn teremt új dolgokat / S a semmiből világokat.” (A bölcsesség itt is: a lélekből ered.) A *Halotti versek* ugyancsak kitér a zseni szerepére. A népek és a kultúrák menetét éber erőteljes és féléber-tompa intuíció viszonyaként foglalja össze: „Egy ember, egy nem-köz lélek, egy isteni, / Szokatlan erővel felruházott zseni / Látta, amit mások nem láttak, s a vadon / Népek előadta szelíden, szabadon. / A gyenge fél hitte az erősnek szavát, / S nem-tudva érzette önnönmaga javát: / Látta, hogy a szíve nem kiált ellene, / S hogy ez az ő nemes sorsához illene.” Innen tekintve Csokonai szentimentális panaszversei részben a lélek óhatatlan eltompulását, elbizonytalanodását jelzik, részben pedig azon keseregnek, hogy a tömeg mégsem figyel a nála érzékenyebb kiválasztottakra.

A fentiek tükrében mindenképpen vitatható Bíró Ferenc azon elképzelése, mely szerint Csokonai korán kialakult programja kizárja a transzcendenciát. „A »vidám természetű poéta« programja körül felrajzolódó erkölcs-tani törekvések ugyanakkor – jól látszik – már magukban hordoznak egy metafizikai előfeltevést is, hiszen a boldogságot középpontba állító erkölcs-tan boldogságfogalmának éppen az az egyik lényeges vonása, hogy merő-

ben evilági jellegű, és kizárja egy *másik* élet lehetőségét” – írja például.⁹ Láthattuk, Csokonai semmi esetre sem zárja ki a „*másik* élet lehetőségét”, sőt, a vidámságban, a boldogságban épp a lélek evilágon túlra is nyitott érzékenységét keresi.¹⁰ Természetesen kacérkodhatott olykor akár kimondottan materialista tanokkal is, de az életmű alaphangját én a lélek intuíciójára alapozott, korán kristályosodott és végig fenntartott halhatatlanság-hitben látom. A pusztán evilági örömök iránti fogékonyság, az esetenként kétségtelen epikureizmus inkább a magasabb ihlet kihagyásai idejére szóló élettechnika lehetett, illetve a szív felébresztésének egyik lépcsőfoka.

Van Bíró fölfogásának egy másik érdekes, idevágó pontja is. Így zárja a *Halotti versek* értelmezését (és egyben könyvét): „A lélek halhatatlanságának problémája némileg váratlanul, de teljesen egyértelműen az emberi autonómia bizonyítására fut ki: Csokonai számára az ember fogalma körül mind a materializmus, mind a vallásos metafizika dimenziói elhalványultak, és megnyíltak a sokféle embert szülő Föld és Idő, azaz: az ember saját birodalmának távlatai.”¹¹ Kétségtelenül jól illusztrálja ezt az álláspontot a *Halotti versek* két sora: „Sem több, sem kevesebb, csak ember lehetek, / Sem barom, sem angyal lenni nem szeretek.” A lélek tudása tehát az ember saját, állati és isteni közt elfoglalt helyének tudását közvetítené? Igen, kétségkívül ez is benne van a költő, akár a *Miért ne innánk?* személyiségképében. Ám én mégsem tekinteném ennek tudatosítását a transzcendencia kizárásának, a felvilágosodás elfogadásának. Csokonai a felvilágosodás tanaiból inkább az egyházkritikát és a babona kritikáját hasznosítja, de ezt ne keverjük össze a vallástagadással vagy az istentagadással. (Közismert, hogy a francia forradalom iránti kezdeti rokonszenve is hamar elutasításba csapott át.) A létezők fölvázolt hierarchiája hagyományosan mindig a fölfelé való törekvéssel forrt egybe, Pico della Mirandolánál éppúgy, mint Nietzsche emberfölváltó törekvő emberénél. Talán Weöres fogalmazza meg legtömörebb szépséggel: „Alattad a föld, fölváltott az ég, benned a létra” (*A teljesség felé*).¹² Csokonai már csak azért sem tekinthető a felvilágosodott autonómia kételytelen megtestesítőjének, mert ő hisz az isteni szint léteben (míg a felvilágosodás az ember istenülésével kívánja azt majdan betölteni), a fölemelkedést pedig nem az éstől, hanem főleg a „szív”-től várja.

Visszatérve az elemzett vershez, a harmadik strófa már a fentebb boncolgatott emberkép és világtudás kamatoztatja. A költő vezérszerepe, a pincébe való alászállás, a klasszikus hagyomány felidézése, a barátság kultusza és szembeállítás a társadalmi szokással mind

jelentéssé válik. A költő nemcsak azért vezér, mert hűséges cimbora, hanem mert ihletett emberként beavató szerepe is van. Az alászállás mintegy a lélek (illetve a hagyomány) mélyére irányuló beavatásnak felelhet meg. És ez az alászállás a kultúra, a költészet igazi lényege.¹³

Horatius hangsúlyos jelenléte ezt a lényegét testesíti meg (már a második strófában is a „carpe diem” magyarázatával találkozunk), illetve alkalmazza a bordal alkatához: tudhatjuk, a bor számára is a bölcsesség, az ételtek megfogalmazásához kínált alkalmat. A felébredt szívű, önmagát az egészhez mérő személyiség átlátja a társadalmi, világi élet mesterkéeltségét, képmutatását, és az őszinte, baráti közösséget szegezi vele szembe. A rousseau-it idéző eleve jó embert, aki visszatalált önnön eredendő lényegéhez, amit a társadalom elhomályosított. (Csokonai botanika iránti vonzalmában – amelyet Féja Géza és Németh László is az életmű középpontjába állított¹⁴ – alighanem szintén a természetes, a kozmikussal közvetlenül érintkező növekedés eszménye játszhatott főszerepet.)

Nem ember („eb”), aki még ilyen alkalommal se tud ráérezni az ember igazi, kozmikus távlatú méltóságára. A lélek sugallatainak, a barátságban megvalósuló szeretetnek megnyíló személyiség viszont – ha időlegesen is – eljut a jelent a reménytelen örökkévalóság távlatában megélni tudó örömhöz. Az első sor „barátim”-ja „vidor barátim”-má fokozódik, az első sor „komor” szavát az utolsó „vidor”-ja váltja föl.¹⁵

JEGYZETEK

- 1 CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Költemények II. 1791–1793.* Sajtó alá rendezte SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1988, 715.
- 2 GÖRÖMBEI András: *A bordal Csokonai lírájában = Alföld,* 1973, 11. sz., 129–130.
- 3 SZILÁGYI Márton: *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói.* Bp., Ráció, 2014, 262.
- 4 BÍRÓ Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma.* Bp., Balassi, 1994, 399–401.
- 5 FÉJA Géza: *A felvilágosodástól a sötétedésig. A magyar irodalom története 1772-től 1867-ig.* Bp., Magyar Élet, 1943, 65.
- 6 Vö. például KEMSEI István: *40 év – 40 könyv. Válogatott bírálatok.* Bp., Széphalom Könyvműhely, 2017, 9.: „A remekmű megszületése ugyanis a legtöbb esetben összegezés eredménye. Mindannak a tartalomnak és formának végleges alakba öntése, ami addig is létezett, s részleteiben az elődök vagy maga az alkotó már kipróbáltak.”
- 7 BÍRÓ: *i. m.* (1994), 411. Itt fölmerülhet a naiv humanizmus gyanúja. *Miért ne innánk?* esetében azonban mindenképp túlléphet rajta az értelmezés. A költő itt nem zárja ki az ember eredeti bűnösségét, inkább meghaladhatónak mutatja a barátság, a szeretet közegében. Például Földényi F. László adja tág szemhatárú értelmezését a fenti humanizmusnak *Kertész-szótárának* „hivatásos humanista” címszava alatt: „Mi tünteti ki a »hivatásos humanizmust«? Az, hogy igyekszik elszigetelni a Gonoszt, s ezzel akaratlanul is olyan színben tünteti fel, mintha üzemzavarról, balesetről lenne szó. [...] A »hivatásos humanisták«, akik mindig másutt keresik a Gonoszt, így válhatnak a legnagyobb csapdák megásóivá. [...] A szentimentális elutasítás igazi ismérve nem az, hogy a Gonoszt elutasítjuk, hanem hogy saját magunkat fölmentjük. Ettől veszélyes. Eleve kizárjuk annak lehetőségét, hogy a Gonosz valamilyen módon bennünket is képes bemocskolni. A humanizmusnak ez a radikális bírálata semmiképpen sem nevezhető »antihumanistának«. [...] Bergyajev például azért utasítja el az újkori európai *humanizmust*, mert az az ember eredendő jóságát hirdeti. Ám aki ezen az állásponton van, az eleve megkérdőjelezi az eredendő bűnt. Végző soron tehát magával a kereszténységgel fordul szembe. A humanizmus legfőbb sajátossága Bergyajev szerint az, hogy le akarja rázni magáról a bűn terhét: a szellem mélysége helyett kizárólag a lélek felszíni rétegeinek a rendbetétele foglalkoztatja.” FÖLDÉNYI F. László: *„Az irodalom gyanúba keveredett”. Kertész Imre-szótár.* Bp., Magvető, 2007
- 8 Vö. „Azt, hogy a tudomány mindmáig nem vette észre: Csokonai manierista is volt, érthető. Ennek a stílusnak sok rokon vonása van a rokokóval, Csokonai manierista stílusjegyeit

- könnyű volt bizonyos rokokó sajátosságokkal (játékosság, poentírozottság, frivolság, cicomakedv stb.) összetéveszteni. Mégis van egy csaknem biztos mód a két irányzat elkülönítésére, és ez a rokokóban minden mesterkéltége mellett is meglevő könnyedség, oldottság, a korábbi stílusokhoz képest szinte természetesség, szemben a manierizmus görcsös virtuózításával, végsőkig feszített kontrasztjaival, éles intellektualizmusával, vonzalmával a bizarrhoz.” JULOW Viktor: *Csokonai stíluszintéziséhez* = Uő: *Árkádia körül*. Bp., Szépirodalmi, 1975, 161. Vagy inkább a „romantika merész metaforizmusát” (uo. 159.) lássuk a vers képeiben?
- 9 BÍRÓ: *i. m.* (1994), 405.
- 10 A bor a szív érzékenységét fokozza, tudását eleveníti, és erre éppúgy ösztönözhet a bánat, mint az öröm. A bánat talán csak sürgetőbbben, talán a kevesebb vesztenivaló miatt kicsit jobban terel a kockázatvállalás felé, de ez nem zárja ki, hogy az öröm szintén lehessen kiindulópontja a magasabb, tartósabb öröm vágyának. Ezért nem értek egyet RATZKY Rita megállapításával, miszerint a *Búkergető* két sora – „Iszom, ha szívem örvend, / Iszom, ha bánat éri” – stílusterés: „A boros ember mentsége az élet rövidege, amint a horatiusi példában is láttuk. A verszárlatban azonban megbicsaklik ez az életfilozófia, hiszen az igaz ember jókedvében is iszik.” RATZKY Rita: *Csokonai bordalainak sajátosságairól* = Uő: „Halhatatlan a lélek”. *Tanulmányok, cikkek, kritikák a 18–19. század magyar irodalmáról*. Bp., Napkút, 2015 (Vagy úgy érti a szerző, hogy a vers horatiusisága bicsaklik meg, nem a vers?)
- 11 BÍRÓ: *i. m.* (1994), 437.
- 12 WEÖRES Sándor: *Egybegyűjtött írások I–III*. Bp., Magvető, 1986, I., 506.
- 13 Lélek, hagyomány és kultúra összefüggését Borbély Szilárd is fölillantja esszéjében: „A hagyományozott írások megértése egyben a megértett hagyomány folytatása. Az istenek arca elhomályosul, ha a halandók nem tartják fenn a barbárság fenyegető veszélye közepette a kultúrát. Hisz példának okáért, aki nem tudja Anakreónt olvasni, az nem tudja igazán a bort sem élvezni, hiába van bora, akár a tenger. [...] Az csak részeg lesz, de meg nem részegül. És lelkesülni sem fog. A lélek szépségiért sem. Pedig a lélek rejtett szépségeinek felfedezése teremti a külső szépségeket is”. BORBÉLY Szilárd: *Csokonai és a bordalok* = Uő: *Hungarikum-e a líra? Esszék, kritikák*. Bp., Tipp Cult, 2012, 21.
- 14 Vö. „A kert volt az ő igazi tája; a rendezett, nemesített, de szabadon zsendülő növényvilágot, a természet és a kultúra vidám harmóniáját tartotta az emberi lét legméltóbb vidékének, legtökéletesebb keretének. Emberiessége is ebből a növényi mítoszból sarjad. Kleist-fordításában is kitör az idegen vers jármából, és vallomást tesz emberi hite mellett: legyen életünk szabad virulás, spontán szépség, nemes zsendülés és olyan gazdagság, változatosság, mint a növényeké. Csokonai nem volt forradalmár lélek, hanem hirdető, kinyilatkoztató, a természet és a természetesség felszabadult szava.” FÉJA: *i. m.* (1943), 65. A témára kitér esszéjében NÉMETH László: *Csokonai és a botanika* (1930) = Uő: *Az én katedrám. Tanulmányok*. Bp., Magvető, 1975, 213–217.
- 15 A verseket a következő kiadás alapján idézem: CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Minden munkája I–III. I. Versek*. Szerk. VARGHA Balázs, Bp., Szépirodalmi, 1981. Néhány helyen, ahol nem volt verstani jelentősége vagy stílusértéke, a helyesírást a maihoz igazítottam.